

UZ TEMATIKU HRVATSKE FILOZOFESKE BAŠTINE

DVIJE BILJEŠKE

Vladimir Filipović

A. BILJEŠKA UZ OPRAVDANOST IZBORA GRAĐE

I

Mogu li se sinovi hrvatskoga roda koji nisu stvarali u svojoj domovini uvrstiti u našu kulturnu baštinu?

Otkako smo sustavno pošli u istraživanje hrvatske filozofske baštine, dobivamo povremeno pitanja, a zapravo prigovore, mogu li se u kulturnu baštinu jednoga naroda uvrštavati prilozi koje su sinovi toga naroda priložili razvitku sveukupne evropske i svjetske kulturne svijesti, a ne stvarajući ta djela u krugu svoga užeg zavičaja. Kao da postoji neka anonimna sveopća kulturna povijest, a uz nju izolirane i zatvorene kulturne povijesti pojedinih naroda. Drugim riječima, ti skeptici smatraju da se te dvije mogućnosti isključuju, što je, dakako, jedna neodrživa teza. Činjenica pak da neki stvaraoci ostvaruju svoju djelatnost u uvjetima koji su za njihov rad povoljniji, ne znači da oni time gube oznake svoga podrijetla.

Nitko ne bi mogao reći za hrvatske nobelovce Ružičku i Preloga da su Švicarci, iako im je tek ta zemlja omogućila u raskošnim uvjetima rada da dadu svoj prilog svjetskoj organskoj kemiji, pa da po svojim vanrednim sposobnostima postanu i nobelovci. Prelog je otišao u Švicarsku kao zagrebački sveučilišni profesor, dakle kao već izgrađena i znanstveno i međunarodno poznata ličnost. Ružička su i Prelog, dakle, uvijek bili i ostali Hrvati. Razgovarao sam jednom u Zürichu s prijateljem Prelogom — s kojim sam se jedno vrijeme gotovo dnevno sretao na našem Sveučilištu — zašto se ne vrati na Zagrebačko sveučilište, a on mi je iskreno odgovorio da bi time iz savršenog znanstvenog laboratorija, kojim on sam upravlja, a u kome mu služe u istraživanjima deseci doktora znanosti, postao laborant u evropskoj znanstvenoj pro-

vinciji. Može li netko Ružički ili Prelogu zamjeriti što nisu sa svojim sposobnostima i danim mogućnostima ostali u našim, za znanost veoma oskudnim i ograničenim mogućnostima? A što bi tek bilo da smo tražili od naših učenjaka 15. stoljeća da ostanu u svojoj domovini, koja nije imala ni sveučilišta.

Na zgradi u kojoj je boraveći kraće vrijeme u Beču naš Bošković napisao svoje glavno djelo o filozofiji prirode postavili su na to ponosni Bečani spomen-ploču s naznakom da je upravo u toj kući »veliki hrvatski prirodosnanstvenik i filozofski mislilac Rugjer Bošković napisao svoje djelo »Teorija prirodne filozofije«. Bečani ga uza sve to nisu upisali u svoju kulturnu prošlost, pa ne treba njima dokazivati da je on sin hrvatskoga naroda, kad su to oni sami na spomen-ploči napisali. No i sada su ponosni da je upravo u njihovu gradu završio svoje glavno djelo, pa ga tamo i štampao.

A iz činjenice da su sinovi hrvatskoga naroda u Italiji za vrijeme renesanse kao tamošnji sveučilišni profesori pisali uz latinski i na talijanskom jeziku, na kome su morali i predavati, ne može se zaključiti da su se osjećali i prikazivali Talijanima. Pa zar mi i danas kad predajemo u Rimu ne govorimo talijanski, u Njemačkoj njemački, a u Americi ili Engleskoj engleski? To što su sebi diplomati u zadnje vrijeme izborili da svaki može s tumačem govoriti na svom materinjem jeziku, nije vrijedilo, a ne vrijedi ni danas, za znanstvene dijaloge.

A da su se ti znanstveni dijalozi vodili isključivo u velikim evropskim kulturnim centrima, a ne u našim tadašnjim seocima, ne može nitko kao povijesnu činjenicu zaniijekati. Francuzi su tada imali samo jedan Pariz, a Česi samo jedan Prag. Naši čak i visoko kulturni i prosvijećeni centri poput Dubrovnika nisu mogli postati sastajalište svjetskih kulturnih stvaralaca jer su predstavljali izolirane točke jednog malog, uglavnom od neprijateljskih susjeda, ugrožavanog i porobljenog naroda koji je nuždom prilika bio sveden na uspješnost branioca evropske kulture i civilizacije kao antemurale christianitatis, upravo kad su se Turci spremali da prodru u srednju Evropu. Na granicama tih evropskih bojišta nije se mogao ostvariti mir kao neminovni uvjet svakog znanstvenog djelovanja.

I upravo zato su bili prisiljeni sinovi našega naroda da odlaze u tadanje svjetske kulturne centre, gdje su se slobodni znanstveni dijalozi mogli voditi. Znanstvena, posebno filozofska izlaganja bijahu uglavnom pisana na međunarodnom latinskom jeziku, pa je tako sam začinjavac hrvatske književnosti Marulić svoja svjetski poznata znanstvena djela pisao isključivo na latinskom jeziku. I to ne stoga da bi se odricao svoga materinskog jezika nego stoga jer je tada bio latinski jezik univerzalni evropski znanstveni jezik. I samo je na taj način mogao Marulić postati svjetski znanstveno

značajan mislilac, čija su djela na taj način poznavali, a po tom i prevodili na mnoge evropske jezike. Dakako da su i njegovi zemljaci koji se su tada bavili filozofijom poznavali latinski jezik. Univerzalni latinski jezik nije brisao narodnosne oznake svojih pisaca. A stoga jer je Leibniz pisao francuskim jezikom, neće i nije nitko njemu odbio njemačku narodnost. Niti su ga Francuzi prisvajali, a ni Nijemci brisali iz svoje kulturne baštine. Prema tome, jezik ne može biti odredište nečije narodnosti, a pogotovo to ne može postati mjesto življenja ili izdanja neke knjige.

Poljaci s pravom govore o svome prilogu svjetskoj kulturi kad se spominje djelo Kopernika, iako ga često prisvaja i koja druga nacija, i to zato jer je na njenom teritoriju došao do svojih znanstvenorevolucionarnih teza.

Kad se radi o kulturnopovijesnom značenju našega Matije Vlačića Ilirika, onda ga Nijemci protestanti kao »najbližega Lutheru« svojataju kao da je sin njihova naroda, jer im je u 25-godišnjem građanskom ratu spašavao novu vjeru kao pobjedonosni vođa »flacionističkog pokreta«, a istovremeno ga se njemački katolici odriču kao »barbarskog Ilirca«. U svakom je slučaju Vlačić evropski revolucionar i reformator, sin našega naroda koji je izbio jednu od značajnih borbi za evropski progres. A bavio se mišlju da osnuje jedno slavensko sveučilište u Regensburgu pišući i knjige za svoj puk. Svakako ga ne možemo brisati iz naše kulturne baštine, a u posljednje vrijeme smo čak na mnogim znanstvenim skupovima pokušali ispraviti taj propust naše kulturne povijesti. Njemački gosti su nam, prisustvujući svečanosti, to i priznavali dodavši da je on sin naše zemlje, ali evropskog i svjetskog značenja. Ovi tek nabačeni primjeri jasno pokazuju naše propuste u izučavanju naše kulturne baštine uopće.

Uzmimo paralelno jedan primjer iz druge sredine. Iz Italije je kao mladić pobjegao Giordano Bruno i sve se njegovo stvaralaštvo odvijalo izvan njegove domovine. Vrativši se pred kraj mogućnosti stvaralaštva, pred kraj života u svojoj domovinu, Talijani ga samo spalije na lomači na Cvjetnom trgu u Rimu. No nitko u Italiji neće se odreći tvrdnje da je Giordano Bruno najveći talijanski renesansni mislilac.

Voltaire je uglavnom stvarao u Švicarskoj, a Descartes nije nikada želio razviti svoj filozofski utjecaj na Sorboni, nego je živio i stvarao u inozemstvu. Francuska bez te dvojice mislilaca ne bi bila Francuska. Descartes se školovao i stvarao izvan Francuske, a bez karteizijanizma je nemoguće pomišljati francuski duh. A po duhu u svojoj osebnosti narodi i žive, a ne po svome biološkom rastu.

I tako bismo mogli prelistavati cijelu kulturnu povijest Evrope i u njoj nigdje nećemo naći stvaralaca kojima se ne zna za

podrijetlo, niti ćemo naći naroda koji je brisao iz svoje povijesti stvaralačke sinove svoga naroda, pa bili oni u bilo kojoj udaljenosti od rođene grude.

Kada je ove godine prigodom 400. godišnjice smrti čitav svijet spominjao ime Julija Klovića, velemajestora minijaturnog slikarstva, nije negirao njegovo hrvatsko podrijetlo, iako ni on nije stvarao u svom rodnom mjestu Grižanima. On se po svojim izvanrednim sposobnostima plasirao u prve redove renesansnih stvaralaca, pa su ga nazivali »malim i novim Michelangelom« i »Rafaelom minijature« uviđajući da on u evropsko slikarstvo unosi po koje obilježje i crtu svoga rodnoga kraja. Čak se na El Grecovu portretu Klovića, koga smatra svojim učiteljem, nalazi u pozadini naslikan njegov, odnosno naš primorski krajolik. Zar da ga mi brišemo iz svoje kulturne baštine? Činjenica da je o njemu kao Hrvat prvo u nas pisao Kukuljević tek u drugoj polovici 19. stoljeća, a njega su već kao »Croatu« prikazivali prije nas od Giorgia Vasarija (16. stoljeće) do Johna W. Bradleya (19. st.), pokazuje samo to da smo mi dosta kasno počeli pisati našu kulturnu povijest.

I našim filozofima su samo njihove izvanredne sposobnosti, njihova velika darovitost omogućile da se plasiraju među prvim misliocima tih prošlih stoljeća.

Zar bi Frane Petrić, Klovićev suvremenik, mogao dobiti prvu katedru novoplatoničke filozofije u Rimu da se njegova djela nisu osobito cijenila? Ta je njegova filozofija za ono vrijeme bila svakako buntovnička po svojim oštrim antitradicionalnim tezama, no njegov je znanstveni ugled bio tolik da je mogao postati osnivačem toga filozofskog pravca u samome Rimu. No uz to su i njegove sadržajno borbene filozofske teze bile slične antiskolastičkim tezama, koje pokazuju i ideje njegova bližeg srodnika Vlačića.

I znajući to, mogli bismo postavljati onoga na početku postavljenog pitanja pitati iz kojega bismo razloga mi njegova djela izvanredne vrijednosti i naše osebnosti pripisivali nekom drugom narodu ili se odricali isticanja našega priloga evropskoj kulturnoj revoluciji, koji se očituje u renesansi.

Naši su filozofi latinisti, o kojima je zapravo ovdje riječ, bili svagda povezani sa rođacima i prijateljima iz svoje zemlje, pa tako znademo da je za Ruđera Boškovića, člana gotovo svih akademija u Evropi, bilo važnije što o njegovu tekstu misli njegov brat koji je živio u Dubrovniku, nego mišljenje svih engleskih učenjaka. Uostalom, njegova ideja o sintezi Leibnizove i Newtonove misli nastala je — kako sâm u svom glavnom djelu piše — na jednoj šetnji s prijateljem Sorkočevićem u Rijeci Dubrovačkoj. Činjenica da je svoja djela pisao na univerzalnom latinskom jeziku ni u kom slučaju ne može ga izdvojiti iz naše kulturne baštine.

I tako ćemo listajući kulturnu povijest Evrope na mnogo mjesta naići na imena naših djedova, koji samo zbog naše nemarnosti nisu ušli u našu kulturnu povijest. Doktorske disertacije o Petriću pišu se danas od Rima do New Yorka, o Boškoviću od Praga do Londona, o Vlačiću od Regensburga do Heidelberga, a o Dragišiću i Rogačiću u Rimu itd., a kod nas se nikada doktorske disertacije ne pišu na našem fakultetu o našim predcima.

Jugoslavenska akademija je već od Markovića, kako sam to istaknuo u »Predgovoru« prvog broja ovoga našega časopisa, u svoj program u 19. stoljeću unijela zadatak da će naše stare filozofske pisce prevoditi. Zadnje je predavanje o latinistu Dragišiću održao akademik Zimmermann 1922, i to u doba dok je još Akademija imala i posebni odjel za filozofiju, koji danas više ne postoji kao posebni odjel, pa nema u svom radnom programu ni taj povijesnofilozofski zadatak.

Leksikografski zavod mjesto da uvrsti sve naše poznate latiniste kako ih ne bismo morali tražiti po tuđim enciklopedijama, sve više njihovih imena sada briše. Dok Talijani o našem Dubrovčaninu (s 10 slika Dubrovnika) Rogačiću pišu disertaciju 1932, mi ga ni u prvom izdanju naše enciklopedije ne spominjemo. U novom izdanju će još mnogo imena naših pređa biti izostavljena. Zar je to zadatak jedne *narodne* enciklopedije?

U takvoj, možemo reći, tragičnoj situaciji istraživanja naše kulturne prošlosti naš polugodišnjak pokušava, kao što je navijestio u svom prvom broju, taj veliki nedostatak barem djelomično nadoknaditi.

Svi narodi evropske kulturne zajednice imadu ne samo pravo nego i dužnost da priloge svojih pređa razvitku svjetske znanstvene svijesti znanstveno obrade kao svoj prilog i time istaknu svoj prilog zajedničkom kulturnom mišljenju i življenju. To kultura Evrope od nas očekuje i na taj nas zadatak upozorava. Traži da napišemo svoj prilog razvoju svjetske filozofske misli, jer bez nas oni o nama ne mogu s uspjehom pisati, a i ne žele za nas izvesti ta istraživanja.

Suvremeni međunarodni novolatinistički simpozioni traže od nas biografije i bibliografije njima tek po imenima poznatih naših novolatinista, strane enciklopedije žele dopunjenje svojih izdanja našim priložima, svjetske povijesti evropske filozofije nude nam prostor za prikaz naše filozofske prošlosti, a mi smo nesprenmi da im te podatke pošaljemo i tako se sami predstavljamo kao da nismo u prošlosti živjeli u Evropi ili barem ne u njezinu kulturnom življenju. Kao da smo postojali samo na razini biološke vrste. A tako nije bilo i niti jedan narod ne bi na to pitanje gledao s takvim nehajem.

Činjenica da mi do danas nemamo napisanu cjelovitu kulturnu povijest našega naroda ne znači da mi te kulture nismo ni imali,

ali je činjenica da smo svi mi za to odgovorni. Za naš prinos evropskoj kulturi zaslužni su naši pređi, a za nedostatak kulturne povijesti krivi smo mi.

Stoga na pitanje mogu li se sinovi hrvatskoga naroda koji nisu stvarali u svojoj domovini uvrstiti u našu kulturnu baštinu, odgovaraju istraživači evropske kulturne zajednice, koji nama upravo ta pitanja postavljaju vjerujući da ćemo im dati najpouzdanije odgovore kad se radi o našem prilogu kulturi Evrope.

II

U našoj je zemlji nedavno zasjedala ovogodišnja konferencija Uneska na čelu s predsjednikom Senegalcem Amadou-Mahtar M'Bowom. Kad je prvi put 1974. jedan crnac sjeo na predsjedničku stolicu te najznačajnije organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu, mnogi su predstavnici »velikih i kulturnih naroda« izrazili sumnju da li će on, sin jednoga »mladoga« naroda, pravilno uviđati probleme i nalaziti rješenje u danas najvišim pitanjima prosvjete i kulture.

I upravo zato jer je toga podrijetla, učinio je M'Bow jedan od najznačajnijih revolucionarnih i ujedno hrabrih Apela na svjetsku javnost u vezi sa svojim položajem. Obratio se vladama preko stotinu zemalja za zahtjevom da zaključe ugovore o povratku povijesnih kulturnih dobara, koja su stvarali sinovi drugih naroda, a odnesena su na druga mjesta van njihove domovine. Nije pri tome mislio samo na realne predmete koji su odneseni u velike svjetske muzeje nego i na sve drugo što su sebi prisvojili veliki narodi na račun malih. M'Bow podvlači pri tom tezu da je ono najplemenitije i najvrednije što neki narod čini narodom njegova kulturna baština, pa svaki treba da je *za sebe* uz pomoć sviju osvijetli. On s pravom smatra da politička nezavisnost i samostalnost mnogih mladih država ne može biti potpuna ako im se uskrati veći dio kulturnoga nasljeđa. To predstavlja — konkretno govoreći — zahtjev svih naroda kojima su oduzimana njihova kulturna dobra da im se ona vrate.

Taj Apel doslovno kaže »da je legitimno pravo svih naroda — pogotovo danas kada je svim narodima svijeta priznato pravo da budu jednaki u svom dostojanstvu« — da im se priznaju djela koja su stvorili preci, kad im se utvrdi podrijetlo, te im se tako dijelovi njihove povijesti, koju su drugi prisvojili, povrate. A to se »dostojanstvo naroda« stiče samo tako da postane svima vidljivo što pojedinim narodima kao izraz njihova stvaralačkog duha pripada, da se povrate prisvojena kulturna dobra u njihovu povijest, dobra koja su uključena danas u zajedničku svjetsku kulturnu baštinu.

A upravo i ova istraživanja Instituta za filozofiju jesu jednom dijelom upravo traženje povratka u povijest našeg kulturnog stvaralaštva, onoga što smo mi zajedničkoj kulturi čovječanstva dali. Kulturnu baštinu treba u povijesnom prikazu vratiti onima čiji su je sinovi stvarali.

Zar se taj Apel Uneska ne poklapa s onim zahtjevom što ga je naš Franjo Marković u svom značajnom povijesno-istraživačkom Uvodu u naš rad (vidi prvi dvobroj našega časopisa »Prilozi ...«) izrekao kad je u »kratkoj crti prikazao filozofijske radnike sinove naše domovine... koji stekoše trajno mjesto u svjetskoj povijesti filozofije«. Marković je jasno vidio da oni pripadaju našoj, hrvatskoj kulturnoj baštini, pa je tako taj istraživački zadatak namijenio svojim nastavljačima.

No, on jasan zahtjev proširuje tako da ne samo oni koji su ušli u svjetsku povijest filozofije, pa ih prisvajaju mnogi tuđi narodi, nego treba da postanu predmet istraživanja »kulturne baštine« i »imena manje slave«, koje valja izvaditi iz mraka zaboravnosti, jer i ona čine dio naše baštine, a »koja za nas tako malo postoji«.

A upravo za tu *kulturnu* baštinu Senegalac M'Bow jasno kaže da tek ona čini narod narodom, a ne samo njegova biološko-ratnička opstojnost.

A zar nije tu istu misao izrekao naš Marković, kada u svom značajnom govoru reče: »Samo onaj narod, koji si je stekao domovinu misli, prisvojio si je čvrsto i svoju tvarnu domovinu.«

U vezi s tim zadatkom Marković traži na jednoj strani povratka oduzimate nam kulturne baštine, a na drugoj potrebu otkrivanja još nepoznatih a naših kulturnih dobara da dobijemo vrijednosnu sliku naše istinske prošlosti.

Danas treba neupućenim skepticima, koji postavljaju pitanja o smislu i granicama naših istraživanja, reći da istraživanje filozofske misli naših djedova i pradjedova — pa gdje god oni živjeli i stvarali, a stvarali su stoljećima — ulazi, jer su naši, u neotklonivi zadatak istraživanja naše kulturne baštine, po kojoj se tek prepoznajemo što smo u zajednici evropskih naroda bili kao narod i što danas jesmo.

B. BILJEŠKA UZ HRVATSKU FILOZOFSKU TERMINOLOGIJU

I

U istraživanju hrvatske filozofske baštine sve se više nameće već odavno postavljeno pitanje o osebnosti i stabilnosti naše filozofske terminologije.

Govoreći o osebnosti mislimo na onu našu svojevrsnost filozofskog i općenoznanstvenoga nazivlja, koje se razvilo u našim oblicima kulturnoga življenja i mišljenja, a koje je povezano s našim općim povijesnim razvitkom, pa je u njemu u svojoj posebnosti i nastalo.

Govoreći pak o stabilnosti reflektiramo o odnosu upotrebljivanih sveopćih tvorevina i onih individualnih i posebnih koji se nameću da bi u jednom stvaralačkom času zamijenili ili nadopunili one već uvriježene i ustaljene.

Onima koji se bave razvitkom filozofije neće biti to pitanje neobično, a napose će biti blisko filozofskim prevodiocima-stvaralocima, koji kod prevođenja tekstova sa drugih jezika svagda dolaze do problema kojom našom riječi prevesti neku u stranom jeziku upotrijebljenu riječ.

Neki filološki ekstremisti smatraju čak — kao i za poeziju — da su filozofski tekstovi neprevodivi u svom prvotnom, punom značenju.

Oni imaju u toliko pravo što se doista kod temeljnog filozofskog razumijevanja filozofskog izlaganja moramo svagda oslanjati na izvorni tekst, a nikada na njegovu prevedenu varijantu. Jer svaka riječ kao simbol apstraktne tvorevine, koju nazivamo pojmom, ima izvjesnu nedohvatljivu varijantu povezanu na osebuje smislene izvore samoga dotičnoga jezika. No to u praksi ne možemo uzeti kao apsolutni postulat međujezičnog razumijevanja, jer bi u tom slučaju morali prvotno svi filozofi biti neminovno poliglotti, a drugo ne bismo mogli u našim izlaganjima na našem jeziku nadovezivati na misli koje se u dijalozima nadovezuju na misli stranih filozofa. Ukratko, međujezični kolokvij bio bi u tom slučaju neostvarljiv.

To su problemi čija je aktualnost nazočna u svim kulturnim sredinama gdje se vode filozofske rasprave međunarodnog značenja. Međutim, nama se ovdje nameće na tu opću tematiku i jedan naš svojevrsni problem upravo u vezi s našim zadatkom kada oživljujemo našu filozofsku baštinu. Kojim terminima prevoditi staru kulturnu latinističku baštinu?

II

Za stabilizaciju hrvatske filozofske terminologije vrlo je značajna osebuja činjenica da mi u Hrvata nalazimo kroz više od 4 stoljeća ustaljenu *latinsku* školsku terminologiju, za koju imamo čvrstu dokumentaciju u mnoštvu sačuvanih rukopisa u mnogim našim, osobito samostanskim bibliotekama vezanim uz mjesta gdje se održavala sveukupna školska i prosvjetna djelat-

nost. Pa kako se čak i u našem Hrvatskom saboru do gotovo polovice prošloga stoljeća raspravljalo isključivo na latinskom jeziku, tako se još i dulje kontinuirano filozofiralo na latinskom jeziku. Tako se je filozofska terminologija izgrađivala u nas Hrvata kroz više od 4 stoljeća isključivo na latinskom jeziku. Nastava se na teološkim školama, a djelomično i na Teološkom fakultetu u Zagrebu sve do svršetka drugoga svjetskog rata održavala djelomično i na latinskom jeziku.

No kada je oko polovice 19. stoljeća uvedena filozofska propedeutika kao obavezni nastavni predmet u sve naše srednje škole, počeli su pisci, a i prevodioci prvih naših srednjoškolskih udžbenika, stvarati i našu hrvatsku filozofsku terminologiju. Kažem »stvarati« jer se specifično filozofska terminologija ne može naći u kolokvijalnom govoru i jer novi smisao, novo značenje koje filozofska misao u svom stvaralaštvu otkriva mora biti izražena jednim novim simbolom, jednom novom riječi, koju treba stvoriti za tu svrhu. No kad se i posudi riječ iz kolokvijalnog govora, ona dobiva — kad postaje filozofski termin — jedno novo značenje, što nam najočitiije može predstaviti onaj svima poznati termin iz Kantove filozofije »stvar o sebi« (Ding an sich).

Kad je Kant u svom specifičnom sustavu fiksirao i vezom riječi »stvar o sebi« označio spoznajom nedohvatljiv intencionalni predmet, stvorio je time jedan posve novi *pojам* kojemu semantički korelat ne nalazimo u kolokvijalnom govoru otvorivši njime novi horizont filozofskoga gledanja na osnovno filozofsko pitanje odnosa svijesti i svijeta. Smisao pojma »stvari o sebi« označuje nešto što se ne može izraziti definicijom nego otvaranjem sveukupnog horizonta jednoga specifičnog filozofskog stava, a po njemu dosljedno i sustava. Čak i kad neki naši prevodioci prevode »Ding an sich« sa »stvar po sebi« a ne adekvatno »stvar o sebi«, dodaju pogrešno smislene oznake »stvari« koje ta riječ u Kantovu filozofskom sustavu nema, jer bi po tom prijevodu značilo da se raspravlja o nečemu što je *po sebi* postojeće (»res a se«), poput božanstva, a to Kant nije svojim pojmom tvrdio. Prijevod »stvar po sebi« iskrivljuje potpuno smisao Kantova pojma.

Dakako da i riječ »stvar« dobiva u tom slučaju daleko dublje i bogatije sadržajno određenje nego što imade u kolokvijalnom govoru, što amatere u filozofiji često zbunjuje, pa tako imademo i kod nas — u slobodi tiska! — toliko vulgarnih određenja i ocjena o Kantovoj filozofiji upravo zato jer se ne razumije taj osnovni pojam Kantove filozofije.

Ova disgresija o tome Kantovu fundamentalnom pojmu bila je ovdje involvirana samo kao ilustrativni primjer mogućnosti preobražaja značenja jedne kolokvijalne riječi u specifično filozofski misaoni sustav.

III

Dakle vratimo se od Kanta k našim prvim pokušajima stvaranja hrvatske filozofske terminologije već za naše srednje škole. Imamo u vidu prijevod s njemačkog jednog od prvih naših srednjoškolskih udžbenika.

Radi se o prijevodu propedeutičke logike austrijskog filozofskog mislioca dr. M. A. Drbala, koju je preveo Petar Joković s namjerom da stvori i prvu našu osnovnu narodnu terminologiju za potrebe naše srednje škole. Preveo je stvaralački treće bečko izdanje »Propädeutische Logik« iz godine 1874, koja se već u njemačkom izdanju upotrebljavala kadgod i u našim gimnazijama, i to 1882. Prevodilac, gimnazijski profesor u Kotoru Petar Joković u »Uvodu« kaže: »Logiku koju predajem u hrvatskom ruhu mladeži miloga mi roda...« nije bilo lako prevesti jer »... što se tiče jezika nije potreba ni spomenuti da su me neki izrazi mnogo truda stajali, pošto knjigâ ove struke našim jezikom pisanih nemogoh rabiti...«

A kako su dotadanji udžbenici bili uglavnom pisani latinskim jezikom, to je i prevodilac i u prijevodu tu tradiciju uvažavao, pa »da ne bude zabune uz svaki znanstveni ili neobični izraz nalazi se u zaporkah i latinski, tako da svakom pomnijemu čitatelju, a navlaš učenicom, kojim je osobito namijenjena ova knjiga, neće biti mučno razabrati i shvatiti sadržaj«.

Izabiremo nekoliko ilustrativnih primjera koji pokazuju želju za stvaranjem čistih hrvatskih termina, a ta se želja nastavlja i kasnije u većini naših starijih mislilaca, a gotovo se sasvim — iz poznatih razloga — zanemarila u našoj današnjici. Evo tih primjera: opredjeljivanje (determinatio), podređba (subordinatio), istovriedni (aequipolentes), predpostavak (antecedens), opriečan (kontraran), podopriečan (subkontraran), suprotstavnost (contrapositio), razluka (distinctio), razdieljivanje (divisio), nuzrazdieljivanje (codivisiones), susljedak (Folgesatz), prevarni dokazi (sophismata) itd., itd. Čak ako uzmemo iz dušoslovie (psihologije) termin zamjedba vidimo da je mjesto toga prikladnog izraza danas općeno preuzeta internacionalna riječ percepcija.

Dakle naše oslobađanje od latinske terminologije počinje u vrijeme kada su mnogi narodi već imali terminologiju stvorenu u svojim narodnim jezicima.

Mi se danas često svjesno borimo protiv u duhu narodnog jezika stvorenih izraza, pa radije ostajemo prvenstveno kod internacionalnih tuđica, djelomično iz bojazni pred našim jezičnim novotvoreninama. Kada smo u prijevodu Hegelove Fenomenologije duha pokušali s nekim novosloženicama u duhu narodnoga jezika,

pokazao se jaki otpor, ali ipak nije došlo do drugog izdanja bez tih novotvorenina, jer se ne dadu sa tri riječi deklamirati njemački jednorječni termini.

Međutim, navedeni Jokovićev primjer bio je tek početak.

Kad je 1874. obnovljen, već više od 200 god. star, Filozofski fakultet u Zagrebu, na kome se dotada filozofiralo na latinskom jeziku, onda je Franjo pl. Marković, kao prvi nosilac obnovljene filozofske katedre, počeo rješavati ozbiljan i težak zadatak da stvori hrvatsku filozofsku terminologiju, stvarajući u duhu narodnog jezika iz izvornih korijena riječi određenog značenja naše nove termine ili prilagođujući našem jeziku internacionalnu terminologiju za koju se nisu mogli stvoriti odgovarajući narodni termini. Taj djelomično ostvareni značajni zadatak ostvarivao je u potpunosti tek njegov nasljednik prof. Bazala, koji je u savjetovanju sa tada najznačajnijim slavistom drom Tomom Maretićem, piscem prve naše moderne gramatike, stvarao terminologiju u duhu hrvatskoga jezika. Kad ističemo ovdje u suradnji filozofa i slavistu, onda valja istaknuti činjenicu da jezikoslovci mogu pomoći u tom radu samo toliko koliko upućuju filozofe — stvaraocima terminologije — u neke izvorne jezične pravilnosti koje se ukazuju kod tvorbe riječi na ulogu određenih prefiksa, sufiksa, formanata za tvorbu riječi i slično. Nikako ne bi filolog bio u mogućnosti da daje savjete u izboru korijena riječi ili bilo koje njene biti u specifično filozofskoj upotrebi koju ne određuje pojedinačni termin nego sustav u koji je on uvršten, a taj ne poznaje filolog nego samo filozof. Pisac prve naše povijesti filozofije, a uz to i rasprava na svim područjima teorijske i praktičke filozofije, Bazala stvorio je izražajne mogućnosti na kojima su pisane u Hrvatskoj filozofske rasprave kroz mnoga desetljeća, a da kasnije neke zamjene novim terminima nisu svagda bile bolje od onih njegovih. Pri tome dakako valja naglasiti činjenicu da su isključivo filozofski termini za tu svrhu izvedeni ili, ukoliko su uzeti iz kolokvijalnog jezika, nadopunjeni novim sadržajem. No upravo potreba preciznosti određivanja toga novog sadržaja jest ono što otežava raspravu o terminima koji nisu simboli stvari nego simboli pojmova.

Danas su i semantika i analitička filozofija, a napose hermeneutika upravo zaokupljene tematikom filozofske terminologije, a Th. W. Adorno je smatra najosnovnijim filozofskim problemom današnjice, pa svoj kolegij »Uvod u filozofiju« zamjenjuje kolegijem o filozofskoj terminologiji. (»Philosophische Terminologie« I, II 1973). Za razliku od drugih znanstvenih disciplina, filozofija je izrazito jezična disciplina, a njeni su problemi izričito problemi jezične izražajnosti. Adorno to komparira na primjeru Heideggerovih jezičnih filozofskih formulacija i jezičnih formulacija primjerice jednoga udžbenika mehanike. Kako se filozofijom ukazuje na način odnosa svijesti prema svijetu kao cjelini, to se taj način ne

može definicijom odrediti kao kod drugih znanosti u kojima je to lako učiniti zbog egzaktne ograničenosti njihove intencionalne predmetnosti.

Filozofska terminologija ne nastaje drugačije nego u filozofiranju samom, pa tako oni koji se bave samo pitanjem filozofske terminologije ne mogu više nego tek registrirati rezultate samog filozofiranja. Ni jedan forum ni »terminološka komisija« (kakve se kod nas pokušavaju organizirati!) ne može propisati filozofsku terminologiju, jer se terminologija ne određuje nego stvara. Pokušaji da se po mogućnosti usklade prevodilački termini imade izvjesni smisao, no i tu je nemoguće odrediti nešto sadržajno objektivno i sigurno. Listajući danas u svijetu sigurno najdotjeraniji i najpouzdaniji filozofski rječnik (Eisler-Ritter), koji nas povijesnom dokumentacijom iscrpno izvještava o varijacijama značenja svakog filozofskog termina, očito se pokazuje da gotovo svaki termin nosi u sebi jedno moguće kontradiktorno značenje, pa se ovaj Heraklitov pojam dijalektike ovdje javlja u punoj prezentnosti.

Najveća poteškoća određenja osnovnih filozofskih termina leži u tome što se oni ne dadu u statičkom obliku definicije odrediti jer za njih ne postoje viši rodni pojmovi. Drugim riječima, fundamentalni pojmovi filozofije, recimo pojam »bitka« može se tek u ekspoziciji relacije svijest—svijet eksponirati, ali se ne može definirati. No i ako ne uzmemo za primjer najviši filozofski pojam »bitak« nego uzmemo kao primjer pojmove vremena i prostora, vidjet ćemo da ni njih nećemo moći definirati.

IV

No u ovom se času našem radu nameće pitanje je li moguće jednom, kroz jedno stoljeće stvorenom i ustaljenom, terminologijom adekvatno prevesti tekstove prošlih stoljeća, a ti su naši tekstovi na latinskom jeziku.

Leksikon našega novolatiniteta, koji je izdala Jugoslavenska akademija, ne može nam baš ništa pomoći jer su njegovi sastavljači uzeli u obzir samo razne gradske statute, općinske dokumente, pravne listine i slično, dakle pravno-sudske spise naše kulturne prošlosti. Taj rječnik ima uglavnom prakticistički smisao za čitanje naših općinsko-pravnih ugovora i zapisa.

Novolatinističkog rječnika za naše filozofske potrebe nemamo. Za sholastičke potrebe sastavili su dubrovački fratri jedan internoj upotrebi namijenjen rječnik (urednik Šimetović), no on je upotrebljiv samo za ustaljenu, dakle dogmatsku neosholastičku literaturu, gdje su svi pojmovi definicijama fiksirani za školske potrebe.

Međutim, kad se radi o prevođenju teksta nekog renesansnog mislioca koji otvara, u sukobu s tradicijom nove znanstvene i filozofske horizonte, onda su njegovi novostvoreni termini nosioci novog značenja neprevedivi u tradicionalnoj terminologiji. Za njih valja tražiti i stvarati nove hrvatske riječi, jer svaki novi filozofski pojam traži ujedno i preciznost izražajnosti.

Taj slučaj imademo upravo sada u prevođenju »Nove sveopće filozofije« (»Nova de universis philosophia«) našega novoplatoničara Frane Petrića. On na temeljima vanrednog poznavanja grčke filozofije — napose one često zaboravljene predsokratske! — u antitezama Platon—Aristotel, gdje prihvaćajući ideje Platona i neoplatonika, a odričući radikalno svako značenje Aristotelu, stvara posve nove pojmove a često i izraze za nove misaone kreacije. Kakvu ulogu imade jezik na tim novim filozofskim horizontima danas, najočitije ilustrira Heideggerova filozofija, u kojoj po jezičnim izvodima dobivaju riječi specifična značenja mijenjajući u vidu nove cjeline svoj iskonski kvalitet. Stoga je za prevođenje bilo potrebno naći osobu, koja imade ne samo dobro poznavanje oba jezika nego i kreativnu moć novih jezičnih izraza, a ti izrazi, ti termini mogu biti samo onda pronađeni ako su izvađeni iz harmonije cjeline dotičnog filozofskog opusa.

Tomislav Ladan, koji je i dotada na području prevođenja pokazao izvanrednu jezično-stvaralačku moć, preveo je i Petrića, napose što se tiče jezičnih kovanica i novotvorina, na veoma uspio način. Navest ćemo tek nekoliko primjera, pa neka čitaoci promisle kakve bi misaone konfuzije proizašle da se u tom prijevodu nisu našli ovi adekvatno pronađeni ili složeni hrvatski termini, a koji odražavaju vrlo jasne distinkcije pojmova latinskoga originala. Da je netko Petrića prevodio samo po latinsko-hrvatskim rječnicima, došlo bi do značajnih misaonih protivurječnosti i, dakako, nerazumljivosti. Morali smo stoga Petrićevu djelu »Nove sveopće filozofije« (čiji naslov već neki ne razumiju!) dodati latinsko-hrvatski rječnik jer su mnogi termini u tom djelu dani u posve određenom smislenom određenju, pa su već primjerice latinske riječi lux i lumen prevedene kod Premeca (vidi Rječnik uz njegov prijevod Toma Akvinski: »Dvije rasprave«, Logos, Sarajevo 1976, str. 119—121) drugačije, odnosno obrnuto nego kod Ladana, a oni znače u Petrića nešto pojmovno oštro razlučeno.

Rječnik sa desecima i desecima termina priložen je dvojezičnom izdanju, a evo ovdje tek nekoliko primjera uzetih iz tri pojmovna područja.

Za područje svjetla i tame djelomično adekvatne riječi iz kolokvijalnog govora a djelomično nove kovanice: splendor (svjetlina), blandor (sjaj), candor (svjetloća), fulgor (sijevak), nitor (blijesak), relucientia (odsijevanje), obscuritas (smrknuće), obscuratio (tamnoća), tenebrae (mrak), umbra (sjena), adumbratio (prisjena),

nigror (mrkloća), albedo (bjeloća), lux (svjetlo), lumen (svjetlost), perspicuitas (prozirnost), transpicuitas (prozirljivost), transparentia (providljivost), diaphanitas (proglednost).

Termini za vrijeme i za tvar: seculum (vijek), aevum (vječnost), aeternitas (vječnost), sempernitas (vjekovječnost), materia (tvar), materiatus (otvaren), materialia (tvarnine), immaterialia (netvarnine), cohaerens (skupljevina), aggregatum (nakupnina), compositum (složevina), mistio (mješavina).

Ti, tek kao primjer izloženi filozofski termini, koji se u prijevodu Petrićeva djela dosljedno primjenjuju, jasno pokazuju da je prevodilac toga našeg teškog novolatinskog teksta morao imati mnogo znanja i umijeća da prevodilački rad ispuni u punoći postavljenog zadatka. Dakako da o savršenstvu ne može biti riječ jer čovjekovo djelo ne može nikada biti savršeno, ali on mora biti znalac i pronalazač, pa mu se mogu staviti i obrazložene, ali svagda tek znanstvene primjedbe.

Da imademo i najsavršenije prevodilačke strojeve, oni Petrićevo djelo ne bi mogli prevesti jer stroj ne može razumjeti cjelinu u kojoj je vidljiva osebujna, smisljena različitost pojedinih termina koji međusobno harmoniraju u osebujnom složaju, koji otvara nove horizonte, a svaki od njih pojedinačno dobiva novo specifično značenje.

Kako se, dakle, filozofiranjem pojmovno više ili manje mijenja značenje termina, to valja uvijek paziti koja je varijanta smisla u izvjesnom izlaganju aktualna. Po izoliranom terminu to pravo značenje ne možemo otkriti. Osim toga, valja istaći i to da što je filozofiranje originalnije, to je i područje terminologije stvaralačkije, a onda i interpretacija teksta teža, a prevođenje silno otežano. Može se tako sa sigurnošću reći da je i prevođenje filozofskih tekstova svagda stvaralački čin koji se često ostvaruje upravo tvorbom novih riječi.

Svakako je neopravdano kada nestručni, ali javni kritičari takva rada stavljaju primjedbe kao da prevodilac namjerice zbuňuje neupućenog čitača pružajući mu na narodnom jeziku djelo filozofskog stvaralačkog mislioca. A dati nam na narodnom jeziku određeni izraz, odgovarajući termin, znači poći, prema mišljenju Kratila, do izvora riječi i njenog smisla, a ne samovoljno pridavati predmetima, odnosno smislovima izraze koji tek po konvenciji dobivaju svoje opravdanje, kao što misli Hermogen (vidi Platonov dijalog »Kratil«, izdanje »Biblioteke«, Zagreb, 1976). Prevodilac-stvaralac mora i u traženju adekvatnog izraza za smisao, koji nosi strana riječ poći u izvorište našega jezičnog temelja, koji se nalazi u živom jeziku današnjice.

Kad se pak radi o suvremenom filozofiranju, onda stvaraoci filozofske misli treba da također traže u tom izvorištu iz staroga

korijena novi oblik izraza, ali samo onda ako to traži njihov stvaralački čin. Platon te stručne stvaraoce, koji su ujedno i jezični stvaraoći (grč. nomodhetes) što se tiče njihova osebnog izražavanja, naziva — umjetnicima. Bude li pak taj određeni izraz, taj znak, taj termin — po Kratilu — »po prirodi« živoga jezika stvoren, bit će i prihvaćen u novim dijalozima filozofiranja. A samo ti živi stvaralački dijalozi određuju vrijednost nove stručne terminologije.

Da je pak stručna filozofska terminologija često na udaru — dakako od samozvanih nestručnjaka! — poznata je činjenica. Nikoga ne smeta da se za dijelove »fiće« stvore deseci i deseci novih termina jer se inače auto-mehaničari ne bi mogli sporazumijevati, pa se u to ne miješaju naši kritičari. No kad se radi o filozofiji, koja stvara nove izražajne mogućnosti ne iz čežnje za nerazumljivosti nego, baš obratno, po neminovnoj potrebi da se stvoreni novi pojmovi (a to je upravo osnovni zadatak filozofije!) izraze novim prenosnicima pojmova, a to su upravo nove riječi, odnosno odgovarajući novi filozofski termini, onda se toj nuždi od nestručnjaka, koji tu nuždu ne vidi, postavlja prigovor kao da se radi o samovolji i težnji za osebnjuošću.

Međutim, kako već naglasismo, filozofska je terminologija osnovni problem samog filozofiranja i u njem se nalaze postulati za njihovo stvaralaštvo i samo u okviru toga stvaralaštva mogu se u filozofiranju naći i inovacije, ali i njihove korekture.

Ova bilješka imade zadatak da tek pokrene raspravljanje o tom važnom problemu mogućnosti filozofskih dijaloga kad se radi o sadašnjici, a konkretno je izašla iz jednog našeg osnovnog institutskog zadatka, a to je traženje odgovarajućih izraza za prijevode naše novolatiniističke bogate tradicije.

Taj zadatak nije ostvarljiv jednom za vazda nego mora biti prilagođen općoj duhovnoj atmosferi prošlog kulturnog življenja i mišljenja, a to su upravo ona na početku ovih razmišljanja istaknuta stvaralačka nastojanja da se u nekom takvom zadatom tekstu otkrije i podvuče ono posebno i pojedinačno što upravo taj stari predloženi tekst nama poručuje kao stupanj ljudskog duhovnog življenja.

Zusammenfassung

ZUR THEMATIK DES KROATISCHEN PHILOSOPHISCHEN ERBES

Es wurden zwei Notizen verfaßt und zwar:

- a) über den Umfang der Bearbeitung dieses Themas und
- b) über die Entwicklung der Übersetzerterminologie

a) Es wird allgemein die Frage an unsere geschichtlichen Untersuchungen gerichtet, ob es möglich ist, zum kroatischen philosophischen Erbe auch jenes Schaffen zu zählen, das nicht in den Grenzen der Heimat jener betreffenden Schaffenden entstand, mit anderen Worten, ob es möglich ist, der Geschichte unserer Philosophie, die Werke der Söhne des kroatischen Volks einzugliedern, die in anderen europäischen Ländern entstanden und die dadurch unseren Beitrag zur Entwicklung der europäischen und damit der allgemeinen Philosophie geleistet haben.

Diese Zusammenarbeit zeigt sich besonders deutlich am Beginn unseres philosophischen Schaffens, als Europa eine gemeinsame Kultursprache hatte — lateinisch.

In der Notiz werden zunächst die Namen der neueren kroatischen Nobelpreisträger angeführt, der Chemiker Ružička und Prelog, die beide ihren Nobelpreis erhielten, als sie in der Schweiz arbeiteten wobei ihnen niemand ihre Abstammung strittig machte. Sie sind aus ihrer Heimat dorthin gekommen als schon fertige wissenschaftliche Persönlichkeiten, die in der neuen Mitte bessere Möglichkeiten für ihre schöpferische Arbeit fanden.

Und das könnte man von allen unseren Schaffenden auf dem Gebiet der Philosophie sagen. Rugjer Bošković schuf in Italien, Frankreich, Österreich und England, aber er war in Dubrovnik als Jesuit erzogen worden und befolgte Zeit seines Lebens die Gesetze seines Ordens auch in seinem Wirken außerhalb der Heimat. In Wien wurde an seinem ehemaligen Wohnhaus für »den kroatischen Naturwissenschaftler und Philosophen« sogar eine Gedenktafel angebracht. Fran Petrić war einer der bedeutendsten Neoplatoniker der Renaissance und er war Kroat, und das er zum Gründer des Lehrstuhls für Neoplatonik in Rom wurde liegt daran, daß es zu der Zeit, im 16. Jh. in Kroatien gar keine Universität gab.

Daß er neben lateinisch für seine Schriften auch italienisch benutzte ist die Notwendigkeit seiner Vortragstätigkeit in Italien, aber das verleugnet seine Nationalität nicht.

Auch Leibnitz bediente sich neben dem Lateinischen auch des Französischen, wurde aber nie von den Franzosen beansprucht, und die Deutschen haben sich auch nicht von ihm losgesagt.

Giordano Bruno, der in seiner Heimat erst nach erfolgreicher schöpferischer Tätigkeit im Ausland verbannt wurde, gilt als größter Denker der Renaissance in Italien.

Die Polen sagen sich nicht los von Kopernikus, obwohl ihn einige adere Völker beanspruchen, weil er hauptsächlich bei ihnen gewirkt hat.

Flacius hat einen 25 Jahre langen Bürgerkrieg in Deutschland geführt (Flacionisten-Philippisten), und deshalb nennen ihn die katholischen Deutschen »barbarus-illyricus«, während ihn die Protestanten als den »Luther zunächststehenden« für sich beanspruchen. Er ist dennoch ein großer Revolutionär Europas und ein Sohn unseres Volkes.

Weder Descartes noch Voltaire schufen in Paris, aber sie waren nur Franzosen.

Und so werden weiter Beispiele aus der kroatischen und europäischen Geschichte aufgezählt, die zeigen sollen, daß das Schaffen immer und überall international ist, aber der Ursprung aus der Verwurzelung im Volk unentfremdbar.

Diese kulturhistorischen Untersuchungen wurden bisher bei uns vernachlässigt, und wenn viele fremde Forschungszentren gerade jetzt von uns diese Untersuchungen verlangen, dann ist das deshalb so, weil wir bisher unserem Beitrag zum europäischen philosophischen Denken zu wenig Bedeutung geschenkt haben.

Der Appell des jetzigen Vorsitzenden der Unesco Mr Bow verlangt von allen Völkern, das zu ihrer Geschichte zurückzubringen, was ihnen bisher von reicheren und mächtigeren Völkern entfremdet worden war. Auf dem Wege dieser Untersuchung liegt ein Teil der Arbeit unseres Geschichtsforschungsinstituts, wobei uns diese Aufgabe von unseren angesehenen Vorgängern gestellt wurde.

b) Der zweite Teil der Betrachtung spricht über die philosophische Terminologie. Es handelt sich nämlich um ein aktuelles Problem, das sich beim Übersetzen alter lateinischer Texte ins Kroatische stellt. Diese neuen kroatishen Ausdrücke können im Austausch gegen alte lateinische nicht aus schon eingeführten lateinisch-kroatishen Wörterbüchern genommen werden. Bei der Philosophie ist es ähnlich wie im Übersetzen von schöner Literatur, wo es schwer ist, den entsprechenden Ausdruck zu treffen. Deshalb müssen solche Übersetzer in gewisser Hinsicht Schöpfer sein, was in dieser Notiz beim Ableiten an Beispielen konkret gezeigt wird. Es wird auf das ewig aktuelle Thema von Platos »Kratil« bis zu Adornos Werk »Philosophische Terminologie« verwiesen (wobei Adornos Werk schon eine neue »Einführung in die Philosophie« ist) und bearbeitet das heute so wichtige Problem der philosophischen Terminologie. Es werden Beispiele aus dem Gebrauch der kroatischen philosophischen Terminologie angeführt.